

GOTLAND I ”HANSAN – ETT HANDELSIMPERIUMS UPPGÅNG OCH FALL”

Kommentarer kring en bok av Dick Harrison

Av två intressenter i gotländsk historia har jag uppmuntrats att ur gotländskt perspektiv skärskåda Dick Harrisons bok *Hansan – Ett handelsimperiums uppgång och fall*. För att detta inte ska missuppfattas så vill jag redan från början göra det klart att jag i stort sett betraktar denna publikation klart positivt, och därtill som välskriven. Det är verkligen behjärtansvärt att en samlad historia på svenska över Hansan har sett dagens ljus och så här på rak arm kan jag inte erinra mig någon annan övergripande bok i ämnet på svenska än översättningen av Nash 1930. Men, eftersom ingen kan besitta all kunskap i ett så omfattande ämne är det också i allra högsta grad förståeligt att Harrison begår ett och annat misstag. För Gotlands del har det alltså fallit på min lott att – som historiker kring gotländsk medeltidshistoria, däremot inte som explicit hansehistoriker – närmare skärskåda sådana eventuella misstag.

Uteslutande äldre publikationer som underlag

Efter genomgång av texten måste jag tyvärr konstatera att Dick Harrison, i den gotländska historieskrivningen, uteslutande baserar sig på äldre publikationer. Det är uppenbart att han inte konsulterat senare tids forskning i ämnet ”gotländsk medeltid”. Det senaste verket han använt sig av är den av arkeologen Gun Westholm författade *Visby 1361 – invasionen* från 2007.¹ Före det är det Yrwing 1978 (*Gotlands medeltid*), Svahnström 1984 (*Visby under tusen år*, andra upplagan 1990) och Yrwing 1986 (*Visby – hansestad på Gotland*). Liksom med Gotlands museum får man tyvärr intrycket av att Harrison tycks betrakta historieskrivningen kring Gotland som ”huggen i sten”, eftersom han inte anser sig behöva konsultera senare forskning.

Emellertid har mycket skett inom forskningen kring Gotlands och Visbys medeltid sedan 2007, vilket är anledningen till att det för gotländskt vidkommande finns anledning till kommentarer kring och invändningar mot en del av det Dick Harrison skriver rörande Gotland och Visby. Men, det vill jag ytterligare understryka, det förtar inte intrycket av att detta är en i stort sett vederhäftig och

---

¹ En bok som undertecknad skarpt kritiserade i Gotlands tidningar en tid efter publiceringen.

Riga i Braun-Hogenberg.

angelägen publikation. Dessutom är en del av påpekandena i sammanhanget mindre viktiga för det stora sammanhanget, men därför inte mindre relevanta.

Gutarna och missionen i Balticum

På sid 65 påstår Harrison att gutarna vunnits för ”saken” (missionen i Balticum) och att ”gutur och tyskar” redan före biskop Alberts av Bremen vining (1198) lovat bistånd till expeditionen 1200, då 23 (32)?² fartyg nådde den livländska kusten. Vare sig hos Henrik av Lettland eller i några andra källor finns någonting som antyder att ”gutur och tyskar” var införstådda med detta. Tvärtom så förefaller gutarna ha varit ganska negativt inställda till hela kristningsföretaget. De deltog i korståget 119(5)³ och avgjort även i det 1220⁴ då de inte kunde vägra ledning mot hedniska folk.⁵ Däremot ingrep inte borgarna i Visby 1203 mot ester som attackerat kristna, trots pilgrimernas förebråelser, vilka de senare istället agerade självsvaldigt.⁶ 1226 vägrade gutarna att ”ta korset”⁷ och 1229 framgår att gotlänningarna sålde vapen till hedningarna.⁸ Dessutom antyder påvens skyddsbrev för visbytyskarna 1227 att gutarna i Visby var missnöjda med tyskarnas bistånd till aktionerna mot de baltiska folken.⁹

Det kan knappast ha varit förtroendeingivande mot handelspartners i det hedniska Balticum att pilgrimer kunde angripa balterna i vad de trodde var en fredad hamn. Det finns *ingenting* som tyder på att visbygotlänningarna stöttade missionen i Livland. I bästa fall tvingade deras tro dem att åse och acceptera vad som hände. De enda som urkundligt kan ses ha stöttat missionsarbetet är tyskarna. På-

2 Siltberg 2017 s 112.

3 Siltberg 2017 s 109.

4 Siltberg 2024 s 119

5 Wase 2022 s 147 ff.

6 Siltberg 2017 s 112.

7 GotlReg 1226-05-00 KR.pdf.

8 GotlReg 1229-02-16 Perugia KD.pdf

9 Wase 2024b s 312 f.

stående att "gutar och tyskar" alltså lovat bistånd är därför knappast med verkligheten överensstämmande.

Artlenburgfördraget

På sid 70 avhandlas det s k "Artlenburgfördraget". Rörande detta anför Harrison den förlegade och felaktiga uppfattningen att det i detsamma slogs fast "att tyskarna fortsättningsvis skulle åtnjuta samma rättigheter på Gotland som gutarna hade i hertigens maktområde i Tyskland". Det finns *absolut ingenting* i texten som stöder ett sådant påstående. Denna i tysk forskning benämnda "ömsesidighetsklausul" är i själva verket ingenting annat än en vädjan från hertig Henrik för sina undersåtar på gotländsk botten. Det finns ingenting i den som vittnar om att gutarna accepterat det som en ömsesidig överenskommelse.¹⁰

Lübeck's äldsta stadssigill 1226.

Därefter följer påståendet att "Detta lade grunden till ett långvarigt och lukrativt samarbete mellan gutar och tyskar, och de senare sporrades till att införskaffa egna skepp. I detta sammanhang är det intressant att betrakta Lübeck's stadssigill: här ser vi två personer som sitter i en båt – inte en högmedeltida kogg – utan ett äldre skepp försett med drakhuvud. Personerna är en köpman (alltså en tysk) och en styrman (troligen en gute), och det förefaller onekligen som om de svär eder och sluter fördrag med varandra."

Tyvärr, måste jag säga, att det nog är det mest irrelevanta påståendet i hela boken. Artlenburgfördraget sporrade verkligen inte till ett långvarigt och lukrativt samarbete. Tvärtom alierade det tyskarna från gotlänningarna, vilka de senare rimligen inte såg de nyss varande fienderna som några attraktiva samarbetspartners.¹¹ Det blir inte bättre av den fantasifulla spekuleringen att styrmannen i skeppet på sigillet skulle vara en gute som sluter eder och fördrag med den tyske köpmannen. Det är naturligtvis en dramaturgisk effekt i texten, men den har ingenting med verkligheten att göra. Det enda sigillet vittnar om är, att de nyetablerade lübeckarna måste införskaffa nordiska skepp. Till skillnad mot Hansemuséet i Lübeck, som utifrån min text i *Hansische Geschichtsblätter* 2000¹² anger att tysk handel på Novgorod tog fart först efter Jaroslavfördraget 1191, så går Harrison i detta fall på förlegad historieskrivning.

Mindre anmärkningsvärt, om dock inte korrekt, är Dick Harrisons påstående att Fredriks Barbarossas privilegier till Lübeck 1188 skulle ha resulterat i denna stads rådsförsamling. Lutterbeck, som ingående behandlat det lübska rådet, tillmäter inte dessa privilegier någon betydelse. Däremot tycks det som om Henrik Lejonet intresserat sig för den tyska internorganisationen både i Visby och Lübeck.¹³

10 Wase 2022 s 264 ff.

11 Wase 2022 s 248 ff.

12 På svenska i Wase 2022 s 247 ff.

13 Wase 2024b s 173 f.

Stridigheterna 1188 och Petershof

En mindre betydande felaktighet är att kejsar Lothar 1134 skulle ha givit gotlänningarna privilegier (s 92). Vad Artlenburgfördraget säger är att Henrik Lejonets morfar, kejsaren, givit dem privilegier, men det påstås inte att det gjorts när denne var tysk kejsare. Eftersom privilegierna bara gällde i hertigens länder kan de ha givits före 1134. Avgjort gavs de före 1125, men efter 1106.¹⁴

En betydligt viktigare felaktig uppgift som ges är den på sid 95, som berör stridigheterna med ryssarna som utbröt 1188. Helt irrelevant påstår Harrison att ”gutar och nemtser” plundrade män från Novgorod. ”Det faktum att tyskarna uttryckligen nämns i notisen är under alla omständigheter betydelsefullt. Uppgiften visar att de redan under 1100-talets andra hälft hade börjat utnyttja sina kontakter med gutarna till att delta i deras handelsexpeditioner.” Det finns emellertid ingenting i Novgorodkrönikans text som nämner ”gutar”, däremot ”nemtsy” (tyskar) på Gotland. Enligt den ryska tolkningen av texten i Novgorodkrönikan står det: ”Samma år har varjagerna, tyskar på Gotland på grund av Chorug och dem från Torzhok, konfiskerat varor för novgorodbor. Och på våren släppte man inte en enda av sina egna män från Novgorod till andra sidan havet, inte heller gav man någon ledsagare åt varjagerna, utan sände iväg dem utan fred.”¹⁵ D v s att upptakten skedde i Visby, av tyskar som *inte* kunde delta i rysslandshandeln.¹⁶ Det här var upptakten till det s k ”Ryssbråket”,¹⁷ vilket ledde fram till Jaroslavfördraget. Något som Harrison missat, då han endast konsulterat äldre historieskrivning. Vad också gäller Petershof och Peterskyrkan så förefaller uppgiften att den tyska handelsgården skulle ha grundats på 1230-talet föga trovärdig. Jaroslavfördraget, som öppnade upp handeln för alla tyskar, avslöts 1191 och 1192 välsignades Peterskyrkan av biskop Grigorij.¹⁸ Högst noterbart är också, att den äldsta stadsmuren i Visby, vilken skar av handelsgårdarna i norr från hamnen, tycks ha uppförts som ett resultat av ”Ryssbråket”.¹⁹

En spekulation som är svår att förstå är varför den i Vårfrukyrkan till decennierna efter 1240-talet daterade kistan skulle vara identisk med Petershofskistan (s 96). Den tyska handelsgården daterade sig ju, som vi sett av invigningen av kyrkan 1192, förmodligen till tiden direkt efter Jaroslavfördraget, så varför skulle man väntat 50 år med att tillverka fabrikskista? Det verkar föga troligt. Om så är fallet bör ju också en mekanism för fyra nycklar finnas på kistan, eftersom äldermännen i Visby för Gotland, Lübeck, Dortmund och Soest hade varsin nyckel till densamma. Om de haft en nyckel i fyra identiska exemplar hade ju inte säkerheten kring kistan varit särskilt stor.

---

14 Wase 2022 s 394 ff.

15 Rybina 1987 s 126f

16 Wase 2022 s 30, 250 f, 2024b s 148 f

17 Wase 2022 s 30, 250 f, 2024b s 148 f

18 Eile & Blomkvist 2016 s 136.

19 Wase 2024b s 148 ff.

Vårfrukyrkan i sitt första byggnadsskede. "Justerad" modell av Jonas Pajaujis.

Den "tyska kyrkan"

Gammal historisk skåpmat är också vad Harrison skriver om Vårfrukyrkans tillkomst: "Redan under 1100-talets sista decennier var tyskarna, både de gästande och de bosatta, så många att de kunde låta bygga en egen kyrka i Visby. Finansieringen löstes genom att skeppare som lade till i hamnen samlade ihop medel till en byggnadsfond. Resultatet var Sankta Mariakyrkan, som invigdes 1225." (s 98) Tyskarna kunde dock redan efter Artlenburgfördraget 1161 resa den egna församlingskyrkan S:t Per i Visby (eftersom gutarna sannolikt inte ville ha dem i sina bägge kyrkor längre), vilken alltså, om någon, ursprungligen var "tyskarnas kyrka".²⁰

Emellertid anlades Vårfrukyrkan som en ren gästkyrka 1190, som en följd av "Ryssbråket". Dess tillkomst har utretts av Wase²¹ och dessutom var den delad på två församlingar, en tysk och en gotländsk,²² så att föra vidare myten om att den var "tyskarnas kyrka" visar bara på vilken förlegad historieskrivning som Harrison tyvärr i en annars mycket läsvärd bok uppvisar.

Fördraget 1259

På samma sida (s 98) påstås att avtalet 1259 vittnar om gotlandsfararsällskapets centrala roll. Emellertid var det ett avtal mellan novgoroderna, det (visby)tyska

²⁰ Wase 2020 s 197 ff 2022 s 29 ff, 33, 39, 58, 91, 95 f, 98, 158, 249, 251, 2024 s 149, 321, 324.

²¹ 2022 s 25 ff.

²² T ex Wase 2020 s 183 ff.

sändebudet Sifert, det lübska Tidrik [Kure?]²³ och den gutniske Oesten/Austen.²⁴ Visserligen får vi i sammanhanget tänka oss att det visbytyska och det lübska sändebudet representerade gotlandsfararsällskapet, men det var representanter från tre stadskommuniteter som avslöt fördraget, vilket skjuter själva sällskapet något i skymundan. Intressant i sammanhanget är också, att visbygotlänningarna återigen är knutna till ett fördrag mellan Novgorod och ”den latinska tungan” – vilket visar hur viktiga de var och att det inte var en angelägenhet enbart för Gotlandsfararsällskapet.

En annan intressant detalj är det, att visbytyskarna i samma fördrag kan ha låtit sig representeras av en visbygotlänning. Vid samma tid som det avslöts var nämligen gotlänningen Sigfrid Randulfsson aktiv i handeln mellan östersjöområdet och England, och vilken 1356 sannolikt omtalas som rådman.²⁵ Sonen Johannes Sigfridsson var dessutom rådman i Rostock 1256-1277.²⁶ (En liknande situation kan vi kanske se, då visbytyskarnas sändebud för förhandlingar i Wierlandsaffären 1287 var en med det nordiska namnet Ane.²⁷) Det visbygotländska sändebudet, Oesten, är möjligen identisk med den gotländske köpmannen Augustinus som 1250-11-22 erhöll 58 pund i ersättning för pälsverk som tagits från honom av det engelska hovet 1233.²⁸ Tilläggas ska också, att det inte finns något i överenskommelsen som ”förutsätter” att ryssarna inte ska segla till det tysk-romerska riket.

Farmännen och Smolenskfördraget

Redan på sid 91 ansluter sig Harrison till myten om de gotländska farmansbönderna, i det att han påstår att farmannahandeln fortsatte att blomstra under 1200-talet. Utifrån det missuppfattar Harrison urkunden av 1229 (s 99) i det att han gör ett ”förmodligt” likhetstecken mellan ”gotländska kusten” och ”de gotländska farmansbönderna”.

Här blir det en tydlig brist i arbetet eftersom författaren har ignorerat senare tids forskning. I flera texter har det mycket uppenbart påvisats att det inte finns någon som helst dokumentarisk grund för myten om de gotländska farmännen, egentligen inte efter omkring 1100, men definitivt inte under 1200-talet!²⁹ ”Den gotländska kusten” var synonym med Visby då fördraget avslöts, vilket inte minst framgår av att de som verkställde detsamma 1229, nämligen Regenbode [van Zost], Tethard [Flaminch] och Adam [Regnersson]³⁰ i såväl (den gotländska)

---

23 Denne är den ende som ligger tillräckligt nära tidsmässigt för att kunna vara ett rådssändebud från Lübeck. Jmf Lutterbecks rådslängd 1266.

24 ST I 111.

25 Wase 2019 s 779.

26 Wase 2019 s 780.

27 HUB I 1025. Han skrivs ”Anne”.

28 LibRolls III s 315.

29 Wase 2020 s 43 f, 131 ff, 154 ff, 2022 s 185 ff, 188 ff, 2024b s 35 ff, 73 ff

30 Wase 2019 s 857, 277, 720.

Den gotländska kusten på 1100-talet. Modell i Gotlands museum, dock med alldeles för lite bebyggelse.

ursprungsöverenskommelsen som den 1229 författade rigaversionen sägs vara borgare från "den gotländska kusten".³¹ Det är också noterbart att Rigas roll i sammanhanget inte är helt tydlig och påståendet (s 100) att fördraget öppnade handeln även för gutnisk handel stämmer knappast. I texten sägs det att det inte var fredligt mellan Smolensk och Riga och den gotländska kusten "för alla köpmän". I rigaversionen tydliggörs vilka köpmän det inte var fredligt för, nämligen de tyska. Dessa felaktiga påståenden har föranlett mig att skriva en särskild text om Smolenskfördraget, som bifogas som exkurs. Eftersom inte gotländska farmän längre existerade så var de inte heller några förlorare (s 103), lika lite som gutarna i Visby skulle ha varit "länkade till farbönderna på landsbygden" (s 114). I sammanhanget kan det vara påkallat att notera, att ett av de ofta återopade "bevisen" för "farmannahandel" är en bulla utfärdad av påven Johannes XXII 1334-04-28.³² Men som Wase visat³³ så är denna handel av samma slag som den Harrison beskriver på s 335 f. Blygsam bondehandel till städerna eller sinsemellan. Någon "farmannahandel" är det definitivt inte fråga om och det är alltså ett *faktum*, att det inte existerar ett enda dokument som påvisar sådan handel,³⁴ liksom ingen gotländsk lanthamn nämns i några källor före 1450! Hela myten om denna påstådda handel kan i sin lokalpatriotiska övertygelse närmast jämföras med den s k "Västgötaskolan" eller hednatemplets lokalisering i Gamla Uppsala.³⁵

Mindre viktiga frågetecken

Jag blir också förbryllad när jag ser påståendet att visbyköpmän särskilt fört pälsverk, vax och spannmål till Brügge (s 107). Undertecknad, som har gått igenom tullängder och andra dokument från städerna i "de lägre länderna" har definitivt

31 Siltberg 2019 s 327.

32 Så Yrwing 1978 (s 140).

33 Wase 2022 s 185 ff.

34 Wase 2020 s 43 f, 131 ff, 142 ff, 154 ff, 2022 s 185 ff, 188 ff, 2024b s 35 ff, 73 ff

35 Wase 2024a s 587 ff.

inte funnit spår av någon sådan ”varuspecialisering”.³⁶ I de tullängder som existerar från nederländskt område från 1300-talets andra hälft så skiljer sig visbybornas handel inte från andra köpmäns och i Brügges avgifter för mjöd och öl för osterlings framträder inget mönster som avviker från andra hanseater.³⁷ Jag skulle verkligen vilja studera det underlag som Harrison baserar sitt påstående på.

Angående ”hansedagen” 1287 i Visby (s 115) så finns det absolut ingenting som tyder på att Johannes van Doway var initiativtagare till densamma. När man på denna skrev sin kungörelse³⁸ befann sig Doway jämte de gutniska sändebuden Mathias Puke och Ane och Rigas Johannes van Rigemunde i Reval för förhandlingar om det Wirländska godset och avfattade någon eller några dagar senare en rapport om detta till Lübeck. Utan tvekan har Mathias Puke och Ane skrivit liknande brev till Visby och Johannes van Rigemunde till Riga. Det kan tyckas som en detalj, men ett sådant felaktigt påstående kan ge intrycket av att Lübeck redan då hade någon sorts framträdande ledarställning, vilket inte stämmer – även om staden efter Visby var den viktigaste.

Inte heller kan de brev som städerna Zwolle och Kampen sände till Lübeck ca 1290-1295 tas som en indikation för att det existerat bondeköpmän. Brevet bör kopplas ihop med striden mellan Lübeck och Visby om appellationsrätten i Novgorod³⁹ och nämner inte bondeköpmän, bara ”gotlänningar”. Även de som bor i Visby räknas till gotlänningarna, liksom de som bodde i flamländska och engelska städer tillhörde dessa folk. Eller tänker sig Harrison att de flamländare och engelsmän som skulle hindras var bondeköpmän?

Ringmuren och kung Birger

Sedan följer denna eviga myt om att ringmuren skulle ha byggts mot bönderna, utifrån att det skulle ha varit handelsmotsättningar mellan staden och landet som orsakade inbördeskriget. På s 116 påstås det att ”muren var uteslutande borgarnas värn mot faror, i första hand från gutebönderna”. Men, ända fram till 1288 var Visby judiciellt underordnat det högsta gotländska tinget i Roma, så det var en omöjlighet för staden att själv besluta om ett murbygge mot bönderna, som dessutom pågått *minst* trettioåret år.⁴⁰ Men, även bönderna måste ha insett att Visby – som även var deras viktigaste hamn – måste ha ett skydd och har därför bifallit bygget. Orsaken till inbördeskriget var en helt annan än handelsmotsättningar, med grund i att staden 1285 självsvåldigt godkänt skatteöverenskommelsen med kung Magnus Ladulås, mot böndernas vilja.⁴¹

Vad gäller kung Birgers gotlandståg 1313 (s 118) så bortser Harrison från visbyfranciskanernas annaler från omkring 1400, som anger att kung Birger åter-

---

36 Wase 2005.

37 Wase 2005.

38 SDHK 1379.

39 Se närmare Wase 2022 s 189 f.

40 Wase 2024b s 349 ff.

41 Se Wase 2020 s 214 f, 419.

Valdemarsmuren i Visby hade ingenting med Valdemar Atterdag att göra. Den uppfördes ett antal år efter tidigast 1365.

vände med stor smälek.⁴² Kung Birger kan mycket väl ha lidit nederlag, men ändå fått skatten höjd.⁴³ Den av Olaus Petri citerade skatteöverenskommelsen säger ingenting om hur det gick i striden mellan gutarna och konungen.

Lite frågande blir man över vad Harrison menar att Visbys sändebud Lodwig [van Gruten] och Öder vid Nöteborgsfredens avslutande skulle representera. Det påstås att de representerade "de svenska, gutniska och tyska köpmantressena" (s 119) Att det handlar om en visbytysk och -gotlänning är uppenbart, men det finns inget som pekar mot att de skulle ha representerat någon annan än staden Visby. Däremot sammanföll Visbys strävanden ofta med andra städers önskemål.

Att åldermännen i Novgorod tillsattes av Visby och Lübeck (s 126) under 1300-talet (efter 1346) är klarlagt, men det var inte avgjort så under 1200-talet då det istället är troligt att det var tyskar från Visby som utgjorde åldermännen.⁴⁴

Brandskattningen

Att avfärda brandskattningen som en skröna (s 150) är kanske inte så genomtänkt. Det står utom all tvekan att staden Visby tvångsbeskattades, sannolikt på betydligt mer än vad de hade förväntat sig då de öppnade sina portar för danakonungen. Visbyfranciskanerna säger, ett drygt trettital år efter händelsen, att Valdemar fått med sig "en jättelik skatt från staden och landsbygden",⁴⁵ Sjöllandskrönikan, från samma årtionde som Valdemarståget, omvittnar att han "pressat ut guld, silver, olika sorters pälsverk och oändliga andra rikedomar av staden"⁴⁶ och krönikören Detmar, ca 25 år senare, att han fick staden i sitt våld "och tog en stor beskattning i silver och guld av stadens borgare."⁴⁷ Till detta ska läggas att visbyborgarna

---

42 B 99 p 45.

43 Wase 2022 s 239 ff.

44 Beazley 1914 s xiii.

45 B 99 p 42.

46 Siltberg 2019 s 433.

47 Siltberg 2019 s 433.

Hellqvists målning av brandskattningen är naturligtvis grovt felaktig och romantiserad, men vi kan verkligen inte påstå att det inte varit en brandskattning.

1362-12-15 informerade hansestäderna om att de med sitt eget gods hade räddat annan hanseatisk egendom i staden undan Valdemar.⁴⁸

Eftersom den danske kungen förmodligen inte avsåg att behålla Gotland som en dansk provins – först ett år efter sitt tåg till ön kallar han sig ”rex gothorum-que”⁴⁹ – ansåg han sig förmodligen inte ha anledning att inte gå bryskt tillväga. Själlandskrönikans formulering om att han ”utpressade” visbyborna vittnar ju inte direkt om några silkesvantar. Vad hans påtryckningar på borgerskapet bestått i kan vi naturligtvis inte säkert veta, men det är verkligen inte otroligt att hotet om en ödeläggelse av staden, kanske i form av brand, funnits med i de påtryckningsmetoder som kungen använde sig av för att pressa ut denna omvittnat väldigt stora skatt som han tog av staden. Det är därför inte på något sätt relevant att avfärda brandskattningen! Källorna visar tydligt att Valdemar använt hotelser av något slag för att utpressa borgarna till betydligt större skatteuttag än vad de förmodligen förväntat sig. Även om nu staden i panik skulle ha haft en preliminär uppgörelse med kung Valdemar redan före slaget⁵⁰ så kunde ju kungen efter sin seger skärpa kraven, och då kan hotet om ödeläggelse av staden ha varit bra att ta till.

Detaljer

En detalj är att den mäktiga familjen Pleskow (s 217) förmodligen hade ryskt

48 SDHK 8225.

49 DD 3:VI 69.

50 Wase 2020 s 217.

ursprung, inte westfaliskt. Den blev tysk i kraft av att alla icke nordiska visbyborgare räknades till den tyska tungan och ett sannolikt ingifte i familjen van Dortmunde.⁵¹

Dick Harrisons uppgift om att Visby skulle ha haft mellan 6000 och 7000 invånare (s 235) vilar inte på någon som helst vetenskaplig eller dokumentär grund. Den enda uppgift vi har är historieskrivaren Strelows om ”tolff tusinde borger inden Vißbye”,⁵² vilken med tanke på stadens areal innanför murarna verkar högst rimlig. Den stöds också av andra indikationer,⁵³ så det finns ingen som helst anledning att betvivla denna högst rimliga siffra. Nämnas kan också att Ulf Dittmer, i sin beskrivning av Strelows krönika, om siffran 12 000 säger att ”invånareantalet [...] synes vara ovanligt måttligt”.⁵⁴

Vad Harrison baserar påståendet att det gamla sättet att handla (en person reste runt med varorna själv med en eller två tjänare, s 292) visade störst kontinuitet i östra delen av Östersjön, till exempel på resor till Gotland och till Novgorod, vore intressant att få veta. Undertecknad – som har studerat närmast samtliga tull- och avgiftslängder som vi har i östersjöområdet har inte funnit något sådant mönster. Jag ser fram emot att Dick Harrison vill delge mig dessa källor. Likaledes vill jag gärna veta var någonstans det finns belagt att Visby utökade sin transitohandel till att även omfatta större mängder fisk och svenskt smör (s 329). Eftersom jag gått igenom samtliga pundtullslistor för Lübeck åren 1368-1494, Revels dito för 1300-talets andra hälft, Danziger Pfaelboek 1460-1476, tulllängder från ”de lägre länderna” från 1300-talets andra hälft, Revels Skeppslistor 1425-1471,⁵⁵ m m, så skulle jag gärna vilja se var någonstans som det framgår att Visby ökade sin handel med fisk och smör. Jag skulle snarare vilja säga att det är transitovaror av andra slag som istället försvinner.

Men, avslutningsvis vill jag understryka, att trots dessa uppräknade missar från Dick Harrisons sida rörande Gotland så är det en läsvärd bok han åstadkommit.

Exkurs: Funderingar kring ”Smolenskfördraget” 1229

Med anledning av mina kommentarer kring Dick Harrisons behandling av Visby och Gotland och påståenden i hans bok om hansan finns det anledning att se lite närmare på tillkomsten av det i rubriken nämnda fördraget. Den ursprungliga versionen är den som avfattades på Gotland och vilken urkund anges ha skrivits då 1228 år förflutit efter Kristi födelse. Det bör då tolkas som efter år 1228, d v s

---

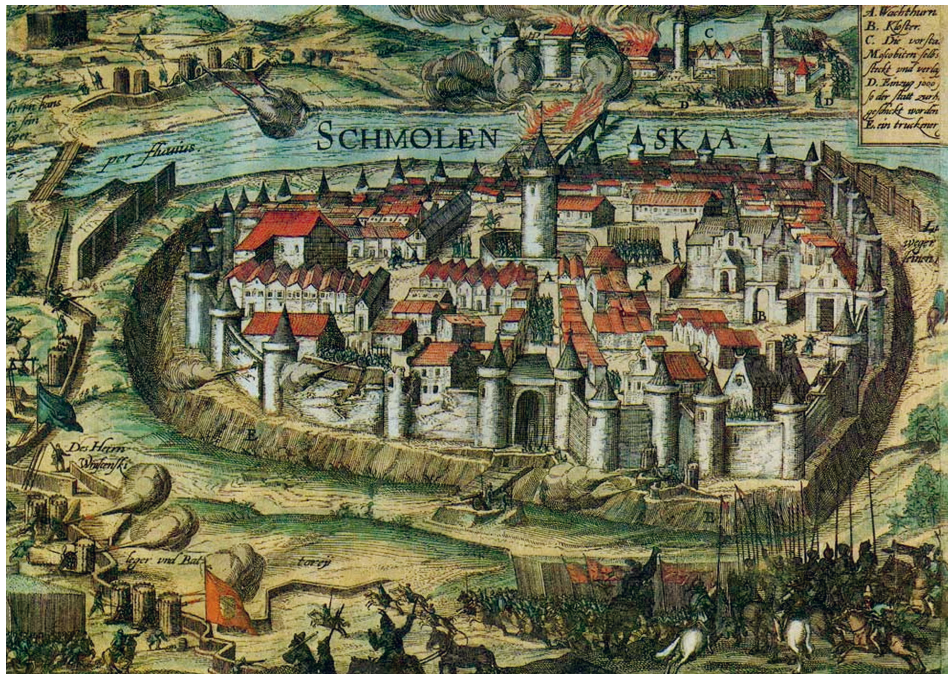
51 Wase 2019 s 680 ff.

52 Strelow 1633 s 120.

53 Wase 2019 s 11 f.

54 Dittmer 1961 s 126.

55 Samtliga dessa nämnda källor finns redovisade i GotlReg.

Smolensk i Braun-Hogenberg.

1229, även om tidsangivelsen inte är helt entydig. Den senare rigiska versionen dateras däremot till 1230 år minus ett efter ”korsfästelsen”.⁵⁶

Fördragets tillkomst

Det har antagits att det har gjorts ett utkast i Riga, vilket sedan har tagits till Visby för bekräftelse, utifrån att det sägs att fördraget skrivits i närvaro av rigabiskopen Nicolaus, prästen Johannes, svärdsriddarordens mästare Volkwin, borgare i Riga och alla latinska köpmän.⁵⁷ I detta finns absolut ingen geografisk precisering och det står i motsättning till att verkställandet sägs ha utförts av Regenbode [van Zost], Tethard [Flaminch] och Adam [Regnersson],⁵⁸ borgare på den gotländska kusten, alternativt att de var vittnen.⁵⁹ Efter dessa följer två representanter för Lübeck, Soest, Münster, Gröningen och Dortmund, en från Bremen och sist Albert Sluk, Bernhard, Walter och Albrekt Fogde, borgare i Riga + andra mycket kloka, goda män.⁶⁰ Det är alltså tydligt att själva fördraget skrevs i Visby, inte i Riga, och något utkast i den senare staden utvisas inte heller av eventuella förla-

⁵⁶ Siltberg 2019 s 327.

⁵⁷ I rigaversionen är ”alla latinska köpmän” utbytt mot ”många romerska rikets köpmän”, Siltberg 2019 s 327.

⁵⁸ Wase 2019 s 857, 277, 720.

⁵⁹ Siltberg 2019 s 327.

⁶⁰ Siltberg 2019 s 327.

gor från 1228,⁶¹ bara att det är eventuella förlagor som lika väl kan ha varit avfattade i Visby, Smolensk eller Riga. Notisen om att urkunden bekräftades med ”alla köpmäns insegel” (gotlandsversionen) respektive ”deras insegel” ger oss ingen ledtråd alls om vilket/vilka sigill, då det bara säger att sigill vidhängt densamma.

Inte heller ingressen pekar mot att fördraget skulle ha utarbetats i Riga. Där sägs bara att det år biskop Albert av Riga dog (1229-01-17) så beslöt sig furst Mstislav Davidovitj av Smolensk för att skicka två sändebud till Riga, varifrån de seglade vidare till den gotländska kusten (Visby) för att stadfästa freden. Det sägs också att svärdsriddaren Rudolf van Kassel och Tomas Michailovitj från Smolensk arbetade för och ”stiftade”⁶² freden så att den var behaglig både för de ryska köpmännen i Riga och på Gotländska kusten, som för de tyska köpmännen på smolensiskt område.⁶³ Av det här kan vi se att både Rudolf van Kassel och Tomas Michailovitj var tillskyndare av en uppgörelse, förmodligen sedan en tid innan fördraget, men varför vet vi inte – lika lite som vi vet varför de tyska köpmännen hade problem i handeln på Smolensk. Men rimligen fick dessa problem som följd att ryska köpmän från smolensiskt område fick problem i Riga, eller vice versa. Däremot är det inte sagt att ryska köpmän fick problem på den gotländska kusten, för där var tyskarna långt ifrån allenarådande.

Bakgrunden till Jaroslavfördraget

Det är enklare att se bakgrunden till det 1191 avslutna Jaroslavfördraget, vilket med största sannolikhet var ett resultat av ursprunglig tysk aggression av gästande tyska köpmän mot ryska dito i Visby 1188.⁶⁴ Att det kan ha varit ett liknande scenario (tyskar som förbrutit sig mot ryssar) kan antydvas av att fördraget slutgiltigt tycks ha accepterats av de senare. Något som styrks av att det på rysk botten bara finns bevarat ett likalydande dokument.⁶⁵ En ytterligare parallell som vi möjligen kan se i ”Smolenskfördraget” är nödvändigheten av gutarnas medverkan, i form av visbygotlänningarna. I fallet Jaroslavfördraget var det en visbygotlänning, (H)allbot, som fick framförhandla detsamma⁶⁶ och att det också omfattar gutarna, i Smolenskfördraget var det dels att ”den gotländska kusten” skrevs in i texten, dels att visbygotlänningen Adam [Regnersson] bistod vid dess utformande.⁶⁷ Däremot finns det inget i detsamma som tyder på att gutarna (i form av visbygotlänningar) haft några problematiska förbindelser med den ryska marknaden.

---

61 Siltberg 2019 s 320 f.

62 Endast i den gotländska versionen.

63 Siltberg 2019 s 321.

64 Wase 2022 s 30 ff, 250 ff, 2025a.

65 Siltberg 2019 s 327.

66 Wase 2022 s 251.

67 Han tillhörde med största sannolikhet den gutniska rådmanssläkt som kallas ”Regneri”, och erhöll 1230(?) 12 hakar land i Wannæ och 10 i Vitæ i Torvestevere socken i Estland. Wase 2019 s 718.

En tanke är dock, att de spänningar mellan visbygotlänningarna och -tyskarna som antyds av påvens skyddsbrev för de senare 1227⁶⁸ kanske också kan hänga samman med de spänningar som rått mellan tyskar och ryssar på dünatraden. Liksom i fallet ”Ryssbråket” 1188-1191 kan visbytyskarna ha kommit i kläm mellan gotlänningarnas okomplicerade förbindelser med ryssarna och tyska gotlands- och dünafarares strävanden att snabbt komma in på marknaden, vilket lett till konflikter med ryssarna. Tyvärr så blir det dock bara en tanke, eftersom vi inte alls vet vad som orsakat tillkomsten av fördraget mellan Smolensk och tyskarna.

Smolenskfördraget måste emellertid ses som ett vittnesbörd om Visbys mycket dominerande position vid tiden för detsamma – och vad gäller tyskarna kanske särskilt de i staden boende sådana. Det framgår inte minst av att de fredssträvanden som Rudolf van Kassel och Tomas Michailovitj initierat måste formuleras och slutföras i Visby, med visbybor av bägge tungorna som de vilka främst har ”verkställt” tillkomsten av fördraget. Det är möjligt att även visbytyskarna, förutom -gotlänningarna, haft en mer förtroendefull position hos ryssarna än övriga tyskar, i kraft av att de under ”Ryssbråket” 1188-1191 gått emot sina gästande landsmän och ställt sig på gotlänningarnas sida.⁶⁹ Något som kanske också lärt dem att gå mer försiktigt fram? En sådan starkare förtroendeposition skulle också förklara varför visbytyskarna tog ledningen inom administrationen av Petershof och i ”Tyskestuen”⁷⁰ i Visby. Övriga tyska köpmän var beroende dels av visbytyskarnas förtroendeposition gentemot ryssarna, dels av deras nära förbindelser med de visbygotländska köpmännen. Men, det är också mer av en fundering.

Hur som helst var det Visby som 1229 var navet i handeln mellan öst och väst!

OBS: I denna text har jag medvetet åsidosatt vad andra skribenter anfört om fördraget, eftersom jag inte funnit något hos dem som påverkar vad originaltexterna berättar.

Referenser

- B 99:** Annales fratrum minorum in Wisby, Signum B 99 i KB. Utgåva av Eva Odelman och Evert Melefors, *”Visbyfranciskanernas bok. Handskriften B 99 i Kungliga biblioteket”*. Uppsala 2008. Angående begravningslistan, se Wase 2016.
- Beazley,** C Raymond, 1914: Introduction. I *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*. London.
- Dittmer,** Ulf, 1961: Hans Nielssøn Strelow och hans gotländska krönika. *Gotländskt arkiv*. Visby.
- Eile,** Gun & **Blomkvist,** Nils, 2016: *Första Novgorodkrönikan*, Visby.
- GotlReg:** Register över gotländska medeltidsdokument (med tonvikt på Visby).

---

68 Wase 2025.

69 Wase 2025.

70 Wase 2025.

Sammanställda av Dick Wase. <http://www.medeltidsgotland.se/dokument/regester.pdf>.

- Harrison**, Dick, 2024: *Hansan – ett handelsimperiums uppgång och fall*. Lund.
- LibRolls**: *Calendar of the Liberate rolls preserved in the Public Record Office*. London 1891 ff.
- Lutterbeck**, Michael, 2002: *Der Rat der Stadt Lübeck im 13. Und 14. Jahrhundert. Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck. Herausgegeben vom Archiv der Hansestadt, Reihe B Band 3*. Lübeck.
- Nash**, E Gee, 1930: *Hansan – dels historia och romantik*. Stockholm.
- Rybina**, Elena Alexandrovna, 1987: *Über den Novgoroder handelsvertrag des ausgehenden 12. Jahrhunderts. Quellen und darstellungen zur Hansischen Geschichte NF XXXII*. Köln.
- SDHK**: *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek*. <https://sok.riksarkivet.se/sdhk>.
- Siltberg**, Tryggve, 2017: *Baltikums kristnande – tyskt, gotländskt eller baltiskt? I Gusem 8*. Visby.
- 2019: *Landet Gotland, dess nedgång och fall I. Arkiv på Gotland 12*. Visby.
  - 2024: *Gutalagen, Bjälboätten och biskop Karls död i korståget 1220. I Spiran och Kryptan*. Red. Torsten Svensson & Dick Wase. Stockholm.
- ST**: *Sveriges tractater med främmande magter*. Bd I ff. Stockholm 1877 ff.
- Strelow**, Hans Nielsson, 1633: *Cronica Guthilandiorum*. Kiøbinghaffn.
- Wase**, Dick, 2005: *Gotländsk handel på Holland och Flandern under 1300-talets andra hälft. Acta Orientalis VI*. Stockholm.
- 2016: *Visbyfranciskanernas begravningslista. Acta orientalis XI*, Stockholm.
  - 2019: *Invånarna i medeltidens Visby. Acta orientalis XV*. Stockholm.
  - 2020: *Dick Wase i Haimdagar 1998-2019*. Stockholm.
  - 2022: *Texter kring Gotlands medeltid*. Stockholm.
  - 2024a: *Var låg Uppsalen? I Spiran och Kryptan*. Red Torsten Svensson & Dick Wase. Stockholm.
  - 2024b: *Fler texter kring gotländsk medeltid ... och vissa andra*. Stockholm.
  - 2025: *Funderingar kring rådets tillkomst i Visby. I Ytterligare texter kring gotländsk medeltid*. Under arbete.
- Yrwing**, Hugo, 1978: *Gotlands medeltid*. Visby.